

filosofie oost & west

oosterse filosofie is als een reis: mensen zijn overal mensen; delen vele eigenschappen en **stellen dezelfde vragen** maar verschillende culturen hebben **verschillende antwoorden** op typisch menselijke vragen geformuleerd het verschil tussen filosofie / wetenschap en religie is niet alomvattend: het is **allemaal cultuur** centrale terugkerende thema's zijn: **kennis** (ontologie / epistemologie), en **leven** (wijsheid / ethiek)

Karl Jaspers (1883-1969) definieert de periode 800-200 v.Chr. als de **axiaal-periode**:

een bijna mondiale overgang van een **mythisch / ritualistisch** naar een **kritisch / metafysisch** tijdperk in China, India, Perzië, Griekenland, midden-oosten, midden- & zuid-Amerika begon men kritische vragen te stellen en zoeken naar een **fundament / grondslag** voor de manier waarop men de werkelijkheid zag zonder dat er destijds sprake was van wederzijdse beïnvloeding, vertonen de opkomende metafysische systemen en ethische theorieën (naast de vanzelfsprekende verschillen) opvallende **overeenkomsten**

in **deze cursus** gaan we in op de ontwikkeling van de filosofie in **India** en **China**, in contrast met **Europa**

- India brahmanisme / boeddhisme
- China taoïsme / ch'an-boeddhisme
- Europa wetenschap / fenomenologie

over het algemeen kunnen we stellen:

- **westerse** filosofie kent een sterke hang naar **objectieve kennis** omtrent de **natuurlijke werkelijkheid**
- **oosterse** filosofie is vooral praktisch-gericht: het wil antwoorden op **levensvragen, wijsheid en inzicht**

India: brahmanisme

filosofie betekende in het klassieke India niet primair 'liefde tot de wijsheid' of Waarheid, maar was vooral **praktisch** het doorgronden van mens en wereld is geen doel op zich, maar staat in dienst van het hoogste doel: je leven leiden volgens je bestemming en **bevrijding uit het rad van wedergeboorte**

het **brahmanisme** (de oudste bekende religie/filosofie in India) ontstond in het **vedische tijdperk** 15^e tot 6^e eeuw v.Chr. de **brahmanen** vormden de machtige priesterklasse, vergelijkbaar met de Roomse kerk in de middeleeuwen de **veda's** zijn een canon van *brahmanistische* geschriften (**veda = weten / inzicht** (vgl: andere indo-Europese talen) ¹ ze vormen de **canonieke tekst van het brahmanisme** & hinduïsme, vergelijkbaar met de status van de bijbel de **veda's** zijn een enorme verzameling **sutra's** (leidraden) en **mantra's** (spreuken), geschreven in het **sanskriet** ² alleen de **Rig-veda** bestaat al uit 10 boeken met 1028 lofzangen en 10.000 verzen de **rig-veda** fungeerde als liedboek voor voorzangers tijdens **offer-rituelen**, maar bevat ook **speculatieve passages** daarin gaat het over een **werkelijkheid die 'echter' is dan de waarneembare werkelijkheid**

scheppings-hymne: *"toen was er zijn (sat) noch niet-zijn (asat) / de atmosfeer was er niet, noch de hemel erboven / toen was er dood noch niet-dood / tussen dag en nacht was geen verschil / alleen dat ene ademde kalm, zichzelf voldoende / iets anders dan Het was er niet, noch iets boven Het / wie weet dit? wie kan ons met zekerheid zeggen waaruit en hoe dit universum is ontstaan? / of de goden niet pas later leefden? / wie kan dan weten waaruit het is ontstaan? / de bron waaruit het universum is ontstaan, en of het was geschapen, of zonder begin is, is slechts bekend aan Hem die vanuit de hoogste hemel regeert: de alziende Heer; of weet hij het ook niet?"* ³

rond de 6^e eeuw v.Chr. ontstonden er spirituele stromingen die zich afkeerden van brahmanistische ritualisme het ritualisme van de brahmanen verdween naar de achtergrond en maakte plaats voor **asceticisme** en **spiritualisme** invloeden hiervan zijn terug te vinden in de upanishaden

de **upanishaden** ⁴

zijn een verzameling van bijna **300 commentaren op de veda's**; de oudsten maken zelf deel uit van de veda's
ze vormen een **uitwerking** (filosofische appendix) bij elk van de 4 veda's; en worden dus vaak gekwalificeerd als **smṛti** ⁵
de eerste (en oudste) 12 á 13 upanishaden vormen de **theoretische basis voor het hinduïsme**;

vooral de **Brahma-sutra** en de **Bhagavad Gita** (= deel van de **Mahabharata**)

de upanishaden (en aranyaka's) zijn een **reactie op het formalisme en ritualisme van de brahmana's**

ze werden vermoedelijk door kluizenaars / asceten (**sannyasins**) geschreven, niet door brahmaanse priesters
in de upanishaden verschuift de aandacht van offer-rituelen naar verlossing uit het aardse lijden

ze worden daarom beschouwd als een **revolutie binnen het vedische denken** (vgl. protestantisme vs katholieke kerk) ⁶

d.w.z.: tegen formalisme/ritualisme en eigen gewin, en vóór persoonlijke **bezinning en spiritualiteit**

volgens de overlevering vertoefden deze asceten in de wildernis, waar zij zich met **yoga en meditatie** bezighielden

deze asceten trokken groepen leerlingen aan; **upanishad** = "onderwijzen" / "**neerzitten bij**" (de meester)

de onderrichtingen van de upanishaden zijn later (8^e eeuw) uitgewerkt in de **vedanta**-filosofie ⁷

met de steun van keizer **Ashoka** aan het boeddhisme (vanaf 230 v.Chr.) kwam het vedische tijdperk ten einde

ontwikkelingen binnen de literatuur van de vedische periode: van **samhita's** naar **upanishaden**:

	samhita's	brahmana's	upanishaden
datering :	12 ^e -10 ^e v.Chr.	10 ^e - 8 ^e v.Chr.	8 ^e - 6 ^e v.Chr.
centrale activiteit:	ritueel handelen	ritueel + kennis / doctrine	meditatief weten
actoren:	priesters	priesters	asceten (priesters, koningen)
werkelijkheid:	goden/machten (kosmische orde)	offer + weten van priesters (kosmische orde, mythen)	het ene Zelf / Brahman (eenheid)
doel:	welzijn in dit leven	welzijn nu en na de dood en na de dood	bevrijding uit samsara (reïncarnatie+karma)

de Indiase filosofie draait niet om *De Waarheid*, of objectieve kennis, maar om **praktische levenswijsheid**

de 4 **purusharthas** = praktische levensdoelen (kernthema's waar de Indiase filosofie om draait):

- **dharma**: kosmische orde & sociale en religieuze ordening van de maatschappij
- **artha**: roem, sociale status, welvarendheid & zingeving - op sociaal-politiek en economisch vlak ⁸
- **kama**: genot / geluk / liefde en seksuele relaties (*kama*, wat wij kennen van de *kama-sutra*)
- **moksha**: bevrijding uit het lijden, de gehechtheid, en de cyclus van reïncarnaties

enigzins hiermee corresponderend zijn er ook 4 maatschappelijke standen (**varna's**) en 4 levens-stadia (**ashrama's**)

samsara & reïncarnatie (niet: trans-migratie / zielsverhuizing / metempsychose!)

reïncarnatie is in het hinduïsme **niet positief**: het leven is een **eeuwig rad van vergankelijkheid, verlies en leed**

samsara (letterlijk: continue stroom / in cirkels rondraaien) is dit eeuwig draaiend rad van geboorte en wedergeboorte

dharma (letterlijk: dat wat ondersteunt / onderhoudt)

komt samen met **karma** voort uit het oudere, vedische concept **ṛta**

is de **kosmische orde & sociale en religieuze ordening van de maatschappij**

de **wet / orde** waaraan alles onderworpen is: mens & maatschappij, de goden en de gehele kosmos
dus **natuurwet + morele en sociale wetten**; zowel kosmische als maatschappelijke rechtvaardigheid

maar ook **leer, doctrine** of **discipline** worden aangeduid met de term dharma / dhamma

enigzins vergelijkbaar met het Griekse **logos** zoals te vinden bij Herakleitos en de stoïcijnen, maar:

er wordt geen onderscheid gemaakt tussen natuur en cultuur, *logos* en *nomos*, natuurwet en sociale wet

ook enigzins vergelijkbaar met het Chinese **dao** (= weg, manier, de wijze waarop alles werkt, hoe dingen gaan)

plicht, toewijding, geloof, offers en rituelen dragen bij aan de (maatschappelijke) orde, en dus aan **dharma**

in de vedische periode waren de **brahmanen** verantwoordelijk voor het **in stand houden** van dharma

welke orde / wetten op jou als persoon van toepassing zijn is **afhankelijk van de sociale rollen** die je hebt:

elke **kaste / varna** (stand) en elke **levensfase** heeft zijn **eigen dharma** / logica met bijbehorende **regels**

dharma is dus een '**way of life**' die toegesndeden is op iemand **afkomst en levensfase**
het leven vereist dat we ons **voegen naar onze stand**, en onze **focus verschuiven naarmate we ouder worden**

er zijn **4 levenstadia (ashrama's)**; dit gold alleen voor de 3 standen: **brahmanen, kshatriya's en vaishya's**⁹

- **brahmacarin** = student: moet **dharma** leren
- **grhastha** = gezinshoofd / huishouder (husband): moet **artha** verkrijgen
- **vanaprastha** = (part-time) asceet / teruggetrokkene: moet tijd vrijmaken voor **reflectie** (na carrière & gezin)
- **sannyasin** = onthechte / levensverachter: banden verbreken / **loslaten van gehechtheid** aan het leven

karma = het resultaat van alle goede en slechte daden die de mens in zijn leven verricht
in de **brahmana's** / oudste **upanishaden** gold dit alleen voor **rituele handelingen**, later voor **daden** in het algemeen
goede daden leveren verdiensten (**dharma**) op, resulterend in geluk (**sukha**),
slechte daden leveren schuld (**adharma**) op, resulterend in ongeluk (**dukha**)

alle daden werpen vruchten af; is het niet in dit leven, dan wel in een volgend leven¹⁰

karma (goed of slecht) **leidt tot reïncarnatie**, en dus weer een **nieuw leven** waarin **karma wordt opgebouwd**
karma is een mysterieuze, **kosmische wet**; er is **geen god die bepaalt** hoe men reïncarneert

men kan in een **hogere of lagere kaste** worden herboren; maar ook 'terug'-keren als **dier of plant**
wie wordt herboren als mens, komt in een bepaalde stand terecht; er waren in de vedische periode **4 varna's**:

- **brahmanen** (priesters): hadden formeel geen macht, alleen gezag (vgl. de kerk)
- **kshatriya's** (vorsten & ridders): hadden macht gelegitimeerd door de brahmanen (vgl. de staat)
- **vaishya's** (boeren, kooplieden en ambachtslieden) (vgl. de economie)
- **shudra's** (arbeiders en dienaren) (vgl. de arbeidersklasse)

volgens de **rig-veda** komen de **brahmanen** voort uit de **mond** van Purusha,
de **kshatriya's** uit zijn **armen**, de **vaishya's** uit zijn **bovenbenen**, en de **shudra's** uit zijn **voeten**
voor elk van deze standen golden specifieke sociale en religieuze voorschriften (vgl. feodalisme)

de mens zit dus **gevangen in samsara** (het rad van wedergeboorte), en **karma is de 'motor'** achter samsara
zijn maatschappelijke stand / kaste + levensfase is de **orde (dharma)** waarnaar hij zich dient te voegen
je kan dus niet 'hogerop komen' in dit leven, maar door je te verzoenen met je lot wel in een volgend leven
wie na vele reïncarnaties 'opgeklommen' is tot de hoogste stand (**brahmaan**) kan verlost worden uit deze spiraal
maar eerst moet het **karma vereffend** (de ziel gezuiverd) worden; **netto** mag er **geen schuld of verdienste** zijn¹¹
als de mens zich **belangeloos** voegt naar de religieuze en sociale wetten (**dharma**), bouwt hij geen **karma** op
de **sannyasin** (onthechte / asceet / wereldverzaker, iemand die alles afgeworpen heeft) **verzamelt geen nieuw karma**

waar het gaat om het sociale leven en moraal zijn **dharma, karma** en **samsara** nauw verweven
elke stroming / school geeft er zijn eigen invulling aan, maar globaal gezien komt het hier op neer:

- **dharma** = de (maatschappelijke) **orde**, waaruit wetten, **regels en plichten** t.a.v. verschillende groepen voortvloeien
- **karma** = het al dan niet **handelen** naar die wetten, regels en plichten, en de **consequenties** daarvan (causaliteit)
- **samsara** = de stroom / cirkel / keten van **oorzaak en gevolg**
het resultaat van niet-belangeloos, intentioneel, ego-centrisch, resultaat-gericht handelen
(of dit nu met goede of slechte intenties gebeurt maakt niet uit; het is & blijft een vorm van gehechtheid)
de **sannyasin** (onthechte) heeft zich uit samsara losgeworsteld

moksha (spreek uit: mooksha)

de toestand die staat boven het lijden; bevrijding / **verlossing uit samsara** / de stroom van het lijden
loslaten van de (**illusoire**) **wereld** (wereldverzaking / onthechting) en van het **ego (jiva)**
illusie en onwetendheid (**avidya / mithyajnana**) zijn de oorzaak van de gehechtheid van de mens
deze illusie wordt geproduceert door het illusoire aspect van de dingen / fenomenen: **maya**¹²

in essentie is er dus geen onderscheid tussen het zelf en de rest van de wereld
maar ons "opgaan in de wereld" (van de fenomenen en de dingen) belet ons om dat in te zien
inzicht / ware kennis (**vidya / tattvajana**) is de remedie tegen illusie en onwetendheid (**avidya / mithyajana**)¹³
maar het is niet voldoende om de theorieën over verlossing te bestuderen, men moet ze ook **verwezenlijken**
men bereikt **moksha** door een combinatie van **inzicht** en spirituele praktijken als **yoga** en **meditatie**
hij die **moksha** heeft **gerealiseerd** zal in dit leven **niet meer lijden**, en na zijn dood **niet meer reincarneren**

brahman (spreek uit: bragman)¹⁴

net als de oude Grieken zijn de Indiase filosofen op zoek naar een **oer-substantie / oer-principe**:
niet alleen om de wereld te verklaren, maar vooral om het hoogste van de 4 levensdoelen te realiseren
de mens wordt verlost als hij opgaat in het **hoogste principe**, dat de hele **werkelijkheid 'omvat' en 'draagt'**
de verlossing in de **vedanta**-filosofie draait echter niet om een element, maar om het begrip **Brahman**:
het geestelijke, universele 'zelf' of de 'dragende, alles doordringende grond van het universum'
de stam van het woord is **brh** (dragen): brhman is dus het **dragende principe** binnen de kosmos
het is zo ook de **oorzaak van alles**: de materiële, de efficiënte, de doel- en de vorm-oorzaak (Aristoteles)

brahman is een soort **wereldziel, energie, een eenheid der tegenstellingen**, een harmonie van strijdigheden
tegenstellingen en conflict zijn een illusie; **brahman is één** / het geheel, niet temporeel
het **ontstijgt namen en vormen**, dus je hebt beelden (goden) nodig om het te beschrijven
het is **non-duaal**, tussen je kunt er niets over zeggen omdat je het dan contrastreert met iets anders
juist omdat de aard van Brahman alomvattend en onbegrensd is, kan de menselijke **taal het niet vatten**
als je er toch over wilt spreken, kan dit het beste in ontkennende formuleringen: **wat het niet is**
zoals de upanishaden stellen:

'is brahman dit of dat?' 'Neti, neti!' ('Nee, nee!')

*"onzichtbaar, ongrijpbaar, zonder geschiedenis, kleurloos, zonder oog of oor, zonder handen of voeten,
oneindig, alles doortrekkend en alom aanwezig, dat is de onveranderlijke, die de wijzen beschouwen
als de bron van het zijn" (upanishaden)*

wie brahman wil leren kennen, kan beginnen met filosofie, maar moet uiteindelijk streven naar **woordloze ervaring**¹⁵

aatman / athman

volgens de upanishaden is het **ware zelf** het zelfde in iedereen; **géén** individuele persoonlijkheid
aatman is een **geïndividualiseerde vorm van brahman**: het goddelijke dat alle mensen in zich dragen
niet het alledaagse 'ik' (ego, persoonlijkheid) dat opgaat in zijn betrekkingen met de wereld,
maar een dieper, onzichtbaar, ondeelbaar en onsterfelijk levensprincipe dat deel uitmaakt van brahman
aatman, athmen, et-men, æpm, asthma, atmen, adem stammen allemaal van hetzelfde indo-europese woord¹⁶
vandaar dat in **yoga** de nadruk ligt op het vinden van de juiste **ademhaling!**

aatman is als een **stille getuige** op de achtergrond aanwezig bij al het menselijk denken, voelen en handelen
de mens is zich echter niet van dit goddelijke 'zelf' bewust, juist omdat hij zich verliest in de dingen / activiteiten
daarmee **versmalt hij zijn zelf tot een toevallige individuele persoonlijkheid / identiteit**
zo ontstaat een tunnelvisie op zichzelf en de werkelijkheid; een focus op aatman is hiervoor de remedie
een inkeer naar binnen leidt tot een grotere ontvankelijkheid / openheid voor de buitenwereld

*"zoals een klomp zout, in water geworpen, in hetzelfde water oplost - niet is het mogelijk hem eruit te halen,
maar waar men ook water neemt is het zout - zo is het ook met dit grote wezen (aatman), oneindig,
zonder grenzen, een en al kennis." (Brhadaranyaka-upanishad)*

aatman valt samen met het '**grote zelf**' van het universum: **brahman**

de upanishaden schrijven 3 kenmerken aan het hoogste principe (brahman) toe:
eeuwig bestaan (**sad**), pure kennis / zuiver bewustzijn (**cit**), en vreugde (**ananda**)
deze kenmerken zijn niet gescheiden, maar vormen **aspecten van het ene, ondeelbare brahman**

wie eenheid van het eigen 'zelf' met het universele 'zelf' ervaart, deelt in de goddelijke kenmerken: onsterfelijkheid, zuivere kennis, en onuitsprekelijke vreugde; hiermee overstijgt de mens de sfeer van het lijden hij **produceert geen nieuw karma meer en zal niet opnieuw reïncarneren** dit betekent nog niet dat de mens een hogere wereld bereikt, maar dat hij met hart van de werkelijkheid versmelt de 'gebonden' en de 'bevrijde' mens bevinden zich in dezelfde wereld, ze hebben alleen een ander perspectief na de dood: terwijl de gebonden mens opnieuw reïncarneert, gaat de bevrijde mens definitief op in Brahman in de **Chandogya-upanishad** wordt de eenheid van **aatman** en **brahman** uitgelegd door een vader aan zijn zoon vader laat zoon vruchten van een grote boom breken en vervolgens de minuscule zaadjes, tot hij niets meer ziet dit onzichtbare vormt de levensschenkende kern van de boom: dit heeft het onzichtbare brahman als essentie omdat dit principe aan alle dingen ten grondslag ligt, vallen alle mensen er ten diepste mee samen de vader besluit zijn betoog met: **"tat tvam asi!"** (*jij bent dat!*)

India: boeddhisme

naast het **brahmanisme** ontstonden er andere stromingen die zich **verzetten tegen het elitisme van de brahmanen** als **reactie op het ritualisme van de brahmanen** ontstonden er 'protestantse' 'hervormingsgezinde' 'reformaties' m.n. uit de kshatriya-stand (de adel): **jainisme** en **boeddhisme** (6^e eeuw v.Chr.) zijn daarvan de bekendste

deze leidden tot **andere ideeën over de vedische traditie**, zoals blijkt uit de upanishaden **andere stromingen** ontkenden de autoriteit van de veda's: **nastika** = "het bestaat niet" ('het' = brahman / aatman) deze stromingen (boeddhisme, jainisme) komen voort uit de **niet-vedische shramana-traditie** de **shramanas** waren **asceten** die d.m.v. meditatie en discipline verlichting probeerden te bereiken uit deze traditie komen ook de noties van **samsara** en **moksha**, die we weer terug zien in de upanishaden

de **Boeddha** (noord-India, ± 565-485 v.Chr. - tijdgenoot van Socrates en Confucius) net als Socrates/Confucius heeft hij **niets geschreven**; hij paste zijn leer aan aan aan de gesprekspartners en de situatie hij was een **praktische** meditatieleraar, hechte **geen** waarde aan **metafysica** de boeddhistische leer is een middel / methode (**upaya**), geen doctrine, en geen doel op zich ¹⁷ doel = **bevrijding uit samsara** (het rad van wedergeboorte)

Boeddha's leven: de zoektocht naar de verlichting

geboren als **Siddharta Gautama**, zoon van koning **Suddhodhana** en zijn vrouw **Mahamaya** het rijk van zijn vader heette **Sakya** (één van Boeddha's erenamen = **Sakyamuni**: de wijze van de Sakya's) volgens de voorspelling was Siddharta **voorbested** tot een groot vorst of een invloedrijk geestelijk leider Suddhodana zag meer in het 1e en zorgde ervoor dat zijn zoon **bescherm**d binnen de paleismuren opgroeide hij werd door luxe omringd, in de hoop dat hij geen ascetische (wereldverzakende) monnik zou worden na zijn 29^e werd Siddharta steeds **nieuwsgieriger** naar de wereld achter de paleismuren, hij zeurde net zo lang tot hij een rijtoer door de (hoofd)stad mocht maken Suddhodana kon niet verhinderen dat zijn zoon een **oude man**, een **zieke** en een **ontbindend lijk** zag Siddharta beseftte dat dit lot hem ook te wachten stond en werd door de **doodsangst** overvallen even later zag hij een **zwerfende monnik**, die oud en gebrekkig was maar toch een **serene** indruk maakte Siddharta keerde zijn prinselijk leven de rug toe en ging bij een **yogi** in de leer, zonder bevredigend resultaat vervolgens beoefende hij zulke strenge **ascese** dat hij tot een skelet vermagerde hij beseftte dat deze zelfdestructie niet de juiste weg naar de verlossing was; er moest een **middenweg** zijn Siddharta ging mediterend onder een **bodhi-boom** zitten en zwoer niet op te staan voordat hij verlossing bereikte op een nacht zag hij in een **visioen** de eindeloze **keten van wedergeboorten** en beseftte dat hij hier buiten stond vanaf dat moment (± 531 v. Chr.) droeg Siddharta de erenaam **Boeddha**: 'de verlichte' / 'de ontwaakte' nadien wilde hij niets liever dan **anderen helpen** bij hun zoektocht; de verlichtingservaring is echter onuitsprekelijk hij twijfelde lang hoe hij de verlichting zou verkondigen, en ging toen naar **Varanasi** waar hij zijn **1^e preek** gaf

de vier edele waarheden (*arya satyani*)

in zijn 1^e preek definieert de Boeddha zijn leer als een **middenweg tussen hedonisme en ascese**

"deze twee uitersten moeten door iemand die de wereld verlaten heeft, vermeden worden. [...] beide uitersten vermijdend, is de middenweg, die visie en wijsheid schenkend leidt tot geestelijk evenwicht, inzicht, verlichting."

met deze omschrijving zet de Boeddha zich af tegen enkele filosofische stromingen van zijn tijd

- de materialistische school van de **carvaka's** stelde er geen leven na de dood bestaat: "pluk de dag"
- **asceten** die de **upanishad**-leer aanhingen, vonden juist dat de mens het lichaam en het aardse moest verachten

de Boeddha ontvouwt zijn filosofie van de **middenweg** in vier stappen

hij beziet het lijden zoals een **therapeut**: 1 = diagnose, 2 = oorzaak, 3 = behandel-protocol, 4 = de behandeling

1] het leven is **dukkha**: lijden (pijn, ziekte, gebrek, dood)

dukkha betekent naast lijden ook **onrust / frustratie / angst / stress / zorgen / onzekerheid**

"geboren worden is lijden, ziek zijn is lijden, sterven is lijden, verenigd zijn met wat ons lief is, is lijden, gescheiden zijn van wat ons lief is, is lijden, wanneer men iets wenst en het niet krijgt, ook dat is lijden"

mensen zijn (net als alle andere levende wezens) behoeftig, en **streven naar bevrediging van die behoeftes** de 1^e edele waarheid is aldus: het **lijden** is onlosmakelijk met de **condition humaine** verbonden

2] **samudaya**: bron / oorzaak van het lijden

de 2^e edele waarheid stelt dat alle frustratie voortkomt uit dorst (**thrsna**) / hunkering / verlangen / **begeerte**

dukkha komt dus voort uit **gehechtheid** aan het leven: **verlangen, hopen** en **streven** naar persoonlijke bevrediging

het is eigen aan mensen zelf **nieuwe behoeftes te creëren** door uit te zijn op **duurzaam** genot / **geluk**

mensen zijn **nooit tevreden**, maar willen altijd **méér**, of **iets anders**, om het geluk vast te houden

zodoende is de mens altijd **op de vlucht voor dukkha**, en **gaat hij op in de wereld** / de dingen, **verliest hij zichzelf**

het willen vasthouden van geluk roept de **angst voor het verlies** op, waardoor duurzaam geluk uit blijft

we willen **zekerheid en stabiliteit**, onszelf en onze omgeving **beheersen**, maar dat is onmogelijk

anitya (impermanentie): alles ontstaat en vergaat, wordt en verwordt: gedachten, gevoelens, objecten, etc

er is **geen** permanent, duurzaam, stabiel **zelf**: er zijn **alleen processen**, verlangens en het blinde streven

en als één verlangen bevredigd is, is er een **nieuw verlangen**; gericht op veroveren en **beheersen**

zo lijdt de mens zelf als hij het object van zijn verlangen reeds in bezit heeft

het **opgaan in de wereld** / in de dingen houdt **avidya** (niet-weten / geloof in illusies) in stand

wij zijn **naief** / onwetend (**avidya**) wat betreft de **relaties tussen dingen**, en tussen ons en de wereld

wij **nemen onszelf als uitgangspunt**, en proberen de wereld aan de **eisen van onze wil** te onderwerpen

zo wordt de buitenwereld ofwel een **uitdaging**, een **lust-object**, een **dreiging**, een **tegenvaller**, etc.

en de gerichtheid op het **zelf** en **bevrediging** van verlangens vormen **gewoontes**, die dat weer versterken

dorst (**thrsna**) komt in 3 vormen voor: 1] verlangen naar **genietingen**, 2] naar **bestaan** en 3] naar **ophouden** te bestaan

dit laatste is een verlangen te sterven / verlangen naar een betere wereld, omdat het **leven ons heeft teleurgesteld**

maar het zelf en de 'buitenwereld' maken deel uit van **hetzelfde gebeuren; ik ben deel van de werkelijkheid**

3] **nirodha**: wegebben / loslaten van de oorzaak van het lijden

men kan op verschillende manieren met de dorst (**thrsna**) omgaan:

- men kan zich erdoor laten leiden en voortdurend proberen zijn verlangens te bevredigen
 - ten 1^e leidt dit niet tot duurzaam geluk, maar hooguit tot **kortstondige bevrediging**
 - ten 2^e blijft hij door het **voeden van zijn begeerte** in de keten van wedergeboorte (**samsara**) ronddraaien
- men kan ervoor kiezen zich er niet door te laten leiden:

de 3^e edele waarheid is dat de mens zich **niet met zijn verlangens en gehechtheden** hoeft te **identificeren**;

hij kan ze ook **loslaten / relativieren**, hetgeen zal leiden tot **inzicht, berusting en duurzaam geluk** (bliss / **nirvana**)

dukkha houdt op als het egoïstisch verlangen / **streven ophoudt**: het zelf is niet anders dan de / het ander(e)

anatma = niet-zelf (inzicht in de inter-afhankelijkheid van alles, opgeven van het ego)

anderen niet beconcurreren maar helpen leidt tot een betere leef-omgeving en betere relaties

het uitblussen van het verlangen is **nirvana** (= uitblussen / uitdoven), resulterend in duurzaam geluk (**sukha**)

4] **magga / astanga-marga: het pad** naar bevrijding

- 1] juist **inzicht** / denken: inzicht dat je deel uitmaakt van het grotere plaatje
- 2] juiste **intentie**: de wil om te leven naar dit inzicht
- 3] juist **spreken**: dus niet liegen, misleiden, schelden, beledigen, intimideren, roddelen, etc
- 4] juist **handelen** / gedrag: goed doen, niet gericht op verrijken van jezelf, maar van het leven in het algemeen
- 5] juist levensonderhoud / **levenswijze**: dus niet stelen, gokken, drugs dealen, wurg-hypotheeken afsluiten, etc
het idee is dat **werk** een **nutsfunctie** heeft, en niet alleen gelegitimeerd wordt door geld in het laatje
- 6] juiste streven / juiste **inspanning**: d.w.z. punt 2 omzetten in daden, de juiste attitude handhaven
gaat niet om het correct uitvoeren van het 8-voudige pad, maar om de **houding** erachter
dus de **bereidheid** om jezelf / je gedrag / denken / spreken **te veranderen** waar nodig
- 7] juiste **aandacht** / attentie (mindfulness): wees je **bewust van jezelf en je effect op anderen**
zonder deze bewustwording kun je jezelf ook niet veranderen, en blijf je **in patronen gevangen**
- 8] juiste **concentratie**: maak van je **geest** een **adequaat vehikel** om je leven aldus in te richten
dit vereist **training**, beheersing, en **onthouding** van dingen die deze concentratie belemmeren

daarnaast zijn er **5 concrete ethische regels**:

niet doden, niet stelen, geen onwaarheid spreken, geen seksuele escapades (*brahmacharya*), geen alcohol / drugs

compassie / medeleven is het belangrijkste aspect van het boeddhisme ¹⁸

'de ander' is geen dreiging maar een **mede-schepsel**, een lotgenoot, **geen middel** maar een **doel op zich**

het **8-voudige pad** is gericht op het **veranderen van motieven en gewoontes**

dus niet zozeer een theoretisch verzoeken, maar vooral **praktische** ethiek

het gaat er niet om de boeddhistische leer te begrijpen, men moet hem **realiseren**: o.a. middels meditatie

meditatie leert de mens **in contact te staan** met zijn gevoel (micro-kosmos) en omgeving (macro-kosmos),

en **reflexief** te kijken naar zichzelf, of beter: naar zijn **cognities, emoties, drijfveren, gewaarwordingen, reacties**, etc

zo leert hij door de illusoire wereld van begeerten en obsessies heen te kijken, en zich te onthechten

dit betekent: **afstand doen van de illusies die het ego constitueren**, en je verzoenen met alle leven

ook overtuigingen / ideeën over de wereld / interpretaties van de werkelijkheid zijn **illusoir**, en geven aanleiding tot hechting

in het Udana ¹⁹ drijft de Boeddha de spot met hen die de Waarheid (**dharma / dhamma**, vgl. **logos**) denken te kennen

omdat ze allemaal hun **eigen visie verabsoluteren**, raken ze in eindeloze discussies verstrikt ²⁰

dit **vasthouden** aan je eigen mening is een ernstige vorm van **gehechtheid**, die niet tot nirvana leidt

uit de **khuddaka-nikaya**: een koning laat alle blinden uit Savatthi (onder Nepal) bijeen komen en toont hen een olifant

de **blinden betastten de olifant**; sommigen het lijf, anderen de slurf, weer anderen de slag tanden, etc.

sommigen concludeerden dat de olifant lijkt op een waterpot, anderen meenden een ploegschaar,

weer anderen een kist, een pilaar, een vijzel, een stamper, een bezem, etc

"evenzo, monniken is het gesteld met die rondtrekkende asceten van andere sekten: ze zijn blind, hebben geen ogen, ze kennen het heil niet, ze weten niet wat heilloos is, ze kennen de dhamma niet, ze weten niet wat geen dhamma is... dit alles niet wetend zeggen ze: "zó is de dhamma, de dhamma is niet zó, de dhamma is zó!"

de laatste 2 stappen van het achtvoudige pad hebben niet uitsluitend betrekking op meditatie:

men dient de juiste **aandacht** en juiste **concentratie** te hebben bij **alle aspecten van het leven**

zo wordt de Boeddha benaderd door een vrouw die wegens haar vele werkzaamheden **geen tijd voor meditatie** heeft

Boeddha antwoordt haar dat zij haar werk met de grootst mogelijke aandacht moet uitvoeren (mindfull)

en zo bereikte zij na acht jaar nirvana

de 3 belangrijkste theoretische leerstellingen (naast die over **dukha**) zijn:

- **pratitya-samutpada**: leer van het (inter)afhankelijk ontstaan / voorwaardelijke co-productie

- **anicca / anityata**: leer van de vergankelijkheid / impermanentie / flux / tijdelijkheid van alles

- **anatta / anatman**: leer van het niet-zelf

pratitya-samutpada:

alles is **causaal gerelateerd** aan al het andere, alles **komt voort uit al het andere**

alles is relatief (gerelateerd), alles is **voorwaardelijk**; samengevat in 1 woord: **contingentie**

je kunt dus niet een fenomeen begrijpen zonder de **context**; en die context is ook relatief

alles is een **reflectie** van al het andere, dat ook weer reflectie is: het universum is een soort **spiegelkamer**

je bent wat je eet, je bent lid van je familie, je wordt beïnvloed door je sociale omgeving, het weer, de media, etc

voordat iets ontstaat (een effect optreedt) moet er aan een aantal **voorwaarden (dharma's)** worden voldaan

deze dharma's zijn de elementen waaruit alles ontstaat en bestaat; **volgens sommige scholen 75, andere 174**

dat wat ontstaat is niets anders dan het bij elkaar komen van deze voorwaarden (dharma's)

oorzaak en gevolg zijn niet te scheiden, en elk gevolg is zelf ook weer oorzaak van iets anders

de werkelijkheid (incl. het zelf / bewustzijn) is dus een **stroom** (vgl. stream of consciousness)

anicca / anityata:

in de lijn van Herakleitos / Hume: er is **geen duurzame substantie** die drager is van eigenschappen

er zijn **alleen de eigenschappen / tijdelijke fenomenen: dharma's**

het is dus niet zo dat een substantie / entiteit verandert, er is alleen een opeenvolging van dharma's

kortom: er is **geen zijn**, er is alleen een **stroom van ontstaan en vergaan**

taal is dus niet meer dan een **conventie**; er is **geen relatie tussen woorden en dingen** in de werkelijkheid

(deze benadering staat diametraal tegenover platonisme)

in tegenstelling tot wat onze taal suggereert bestaan er **geen stabiele, duurzame entiteiten**

anatta / anatman:

de notie van '**het zelf**', oftewel het *aatman* uit de upanishaden, speelt een ondergeschikte rol in het boeddhisme

een verklaring is dat het boeddhisme (net als het jainisme) voort komt uit de niet-vedische **shramana-traditie**

een andere verklaring: als praktische filosofie besteedt het boeddhisme weinig aandacht aan metafysische speculatie

in een verhaal (uit de *Majjhima Nikaya* in de *Tripitaka*) vraagt de monnik **Vachagotta** of er een **zelf** is:

*"toen de monnik aldus gesproken had, zweeg de verhevene. 'maar is er dan, o Gautama, geen zelf'?
en ten tweeden male zweeg de verhevene. toen stond Vachagotta op van zijn zitplaats en vertrok"*

vervolgens vraagt leerling **Ananda** waarom hij geen antwoord gaf

Boeddha geeft twee antwoorden op Ananda's vraag:

- ten eerste stelt hij dat **zijn** een **middenweg** is; iets bestaat niet simpelweg als objectief zijnde, noch bestaat het niet daardoor kan hij het onmogelijk eens zijn met hen die het *zelf* als een eeuwige, transcendente instantie zien, of de nihilisten die het bestaan van het zelf ontkennen en stellen dat bevrijding gelijkstaat aan niet-bestaan door het bestaan van het *zelf* te bevestigen noch te ontkennen laat hij de vraag letterlijk in het midden
- ten tweede denkt de Boeddha aan het belang van Vachagotta: filosoferen over het zelf leidt alleen tot verwarring speculeren over de aard der dingen helpt niet om een onthechte levenshouding te ontwikkelen

toch speelt het begrip **an-atman / an-atta** ('geen zelf') wel degelijk een belangrijke rol in het boeddhisme

het brahmanisme stelt: het ik / **ego (jiva) is een illusie**, het **ware zelf is aatman / brahman**

de leer van *anatman / anatta* verwerpt het brahmanistische onderscheid tussen *jiva* en *aatman*

er is **geen individueel zelf, noch aatman, noch jiva**; er zijn überhaupt geen individuele entiteiten / identiteiten:

d.w.z. andere wezens en dingen hebben ook geen zelf / identiteit: alles is in flux

het menselijk **zijn** bestaat uit **5 aggregaten (skandha's)**:

rupa vorm / materie / zintuigen

vedana gewaarwording / gevoel / sensatie

samjñā / sañña cognitie / perceptie / waarneming

samskara / sankhara gedachten / ideeën / oordelen / meningen / beslissingen / impulsen

vijñāna / viññana rationeel bewustzijn / onderscheidend denken / reflexiviteit

wij zijn op elk moment een specifieke samenstelling van deze *skandha's*; er is geen duurzaam ego / ik / zelf
*"geen dader van de daden wordt gevonden, niemand die ooit de vruchten plukt,
slechts naakte fenomenen volgen elkaar op"* (Bhadantacariya Buddhaghosa; 5^e eeuw)

over deze **leer van het niet-zelf** ontstonden discussies binnen en tussen latere scholen
als er geen duurzaam zelf is, **wie** volgt dan het achtvoudige pad, **wat** reïncarneert er, **wiens** karma?
de **pudgalavadins** (personalisten) namen het bestaan van een duurzaam persoon aan, niet los van de skandha's
zoals vuur een soort **continuïteit** kent, ook al bestaat het uit vlammen, en kan het niet zonder het hout dat brandt ²¹
andere scholen zagen hierin een terugkeer naar de aatman-theorie, en verwierpen het personalisme
de **sarvastivadins** introduceerden een aparte kracht / apart **dharma: prapti** (=bezit)
deze zorgt ervoor dat de tijdelijke ervarings-dharma's (santana) bijeengehouden worden tot een coherent geheel
andere scholen verweten de sarvastivadins de vraag te ontlopen, of zelf weer een soort persoon te introduceren

algemeen: **karma** verwijst niet naar een entiteit (zoals kerfstok), maar de **inter-afhankelijkheid van processen**
reïncarnatie moeten we **niet** zien als **zielsverhuizing**, want er is immers geen individuele ziel

een **geseculariseerde interpretatie: karma is het spoor dat we nalaten door ons handelen**, dus ook na onze dood
als we dom, blind, egoïstisch, bruto en ongemanierd door het leven gaan, heeft dat effect op onze omgeving
de manier waarop we onze kinderen opvoeden bepaalt deels hoe ook zij hun leven zullen leiden ²²
het gaat dus om **processen** en **patronen**, die we kunnen versterken, dan wel verzwakken of ombuigen
samsara = deze **keten van oorzaak en gevolg**, van processen en patronen die een **vicieuze cirkel** vormen ²³
vicious in de zin dat het bevredigen van (egoïstische) verlangens op de lange termijn altijd leidt tot **dukkha** (leed)
en door de inter-gerelateerdheid van alles (**pratityasamutpada**) komt dit ook altijd weer op ons bordje terecht
als we in staat zijn om de neigingen / **disposities** die die processen / **patronen** voeden te **beheersen**,
zullen die processen / patronen **doorbroken** worden, en uiteindelijk leiden tot **nirvana**
het **8-voudige pad** helpt ons uit de **negatieve spiraal** van **samsara** te geraken ²⁴

de 12 nidanas:

- uit onwetendheid (**avidya**) komen ideeën / oordelen (**samskara**) voort
- uit ideeën / oordelen komt bewustzijn (**vijñana**) voort
- uit bewustzijn komen geest en lichaam / materie (**nama-rupa**) voort
- uit geest en lichaam komt de zintuiglijkheid (**sadayatana**) voort
- uit zintuiglijkheid komt contact (**sparsa**) voort
- uit contact komt gevoel / sensatie (**vedana**) voort
- uit gevoel / sensatie komt begeerte (**trsna**, dorst) voort
- uit begeerte komt hechting (**upadana**) voort
- uit hechting komt worden (**bhava**) voort
- uit worden komt geboorte (**jati**) voort
- uit geboorte komen aftakeling en dood (**jaramarana**) voort

nirvana

ook over **het 'zijn' na de dood** van de verlichte mens liet de Boeddha zich nauwelijks uit
nirvana betekent letterlijk *'de toestand van de vlam nadat hij is uitgedoofd'*
volgens de oud-Indiase elementen-leer gaat de vlam na het uitdoven over in een andere, onvatbare toestand
nirvana is dan ook een mysterie dat het kenvermogen te boven gaat; het ontsnapt zelfs aan 'zijn' en 'niet-zijn'
het **udana** poogt toch een definitie van nirvana te geven
maar alleen in **ontkennende formuleringen**: wat het niet is (het is namelijk **onmogelijk te zeggen** wat het **is**)
nirvana is de toestand van **'het ongeborene'**:

*"monniken, er is het ongeborene, het ongewordene, het ongemaakte, het ongeconditioneerde; als dat
ongeborene, dat ongewordene, dat ongemaakte, dat ongeconditioneerde er niet zou zijn, dan zou er hier
(in deze wereld) geen wegebben van wat geboren, geworden, gemaakt, geconditioneerd is gekend worden"*

elders stelt de Boeddha dat *nirvana* niet door lijden wordt gekenmerkt:

"daar, monniken, zeg ik, is ook geen komen en geen gaan, geen blijven, geen verdwijnen, geen opkomen - zij is zonder stilstaan, zonder voortgaan, zonder enige grond - het is voorwaar het einde van het lijden"

een belangrijk **verschil met het brahmanisme** is dat het **boeddhisme de mens op zichzelf terugwerpt** de nadruk ligt niet op het dharma van je stand (*varna*), kaste of levensfase (*ashrama*) **ieder mens** kan de verlichting bereiken, maar hij of zij moet dit **op eigen kracht** doen:

"monniken, jullie moeten jezelf tot eiland zijn, jezelf tot toevlucht zijn en niemand anders tot toevlucht hebben!"

in die zin kan het boeddhisme gezien worden in de lijn van ontwikkelingen van de veda's naar de upanishaden (van brahmanen naar asceten; enigzins vergelijkbaar met de protestantse reactie op het katholicisme)

India: *theravada* & *mahayana*-boeddhisme

Boeddha's volgelingen vormden de **sanga** ('gemeenschap'), of **bhikkhu-sanga** (*bhikkhu* = bedelaar), een klooster-orde bestaande uit ascetische monniken (de *bhikkhuni-sangha* uit nonnen) in dit oudste boeddhisme ontstonden 2 scholen: de *mahasamghika* en de *sthaviravada* binnen beide ontstonden vervolgens diverse sub-stromingen deze richtingen binnen het oude boeddhisme tesamen heten *sravakayana* of **nikaya**-scholen de enige nog bestaande stromingen uit het oude boeddhisme zijn: **theravada**: Sri Lanka, Cambodja, Laos, Myanmar (Birma), Thailand; **dharmaguptaka**: China, Korea, Vietnam; **mulasarvastivada**: Tibet, Mongolië

na **Boeddha's** dood (± 483 v.Chr.) kreeg zijn leer al snel veel aanhangers er ontstond een grote hoeveelheid versies van zijn leven en heilige status (**hagiografieën**) m.n. zijn geboorte en sterven werden **door mythen omhuld**, hetgeen het boeddhisme een **religieuze tint** gaf ook ontstonden er diverse scholen en discussies over de aard van **dukkha**, **karma**, **pratitya-samutpada**, etc het ging Boeddha echter om een **praktische ethiek**, niet zozeer een filosofische theorie, laat staan een religie

eerst werden zijn woorden **mondeling** overgeleverd, pas eeuwen later opgetekend in de **tripitaka** de **tripitaka** (3 manden) zijn de canon van het **oudere** (hinayana / **theravada**) **boeddhisme** ²⁵ deze teksten zijn in het Pali (van Sanskriet afgeleide taal) geschreven; derhalve: **Pali-canon** de 'drie manden' (*tri-pitaka*) van de Pali-canon zijn:

- **vinaya: regels** voor het klooster-leven: kleding, dieet, gedrag, etc.
- **dharma / sutra's**: de leer (verzameling van 5 bundels met **leer-redes** van Boeddha in de vorm van sutras
- **abidharma**: filosofische en psychologische commentaren / **interpretaties** van de doctrine

het **theravada** wil trouw zijn aan de leer van de Boeddha; probeert deze zo zuiver mogelijk uit te werken centrale onderdelen: de **vier edele waarheden**, het **achtvoudige pad** en **nirvana** ook stellen ze dat de menselijke werkelijkheid 3 kenmerken heeft: **lijden**, **vergankelijkheid** en **onjuist weten** theravada is praktisch (gericht op bevrijding uit het rad van wedergeboorte), maar theorie speelt ook een rol wie de vergankelijkheid van alles inzien wordt bevrijd van het onjuiste weten (bijv. de **illusie van het zelf**)

één van de belangrijkste bijdragen is de theorie van de **5 skandha's** (componenten waaruit de mens bestaat) volgens het theravada bestaat de mens uit: een **vorm** (lichaam), **emoties**, een **wil**, **conditioneringen**, en **bewustzijn** mensen hebben de neiging om zich met de skandha's te **identificeren**, waardoor zij zichzelf **onvrij** maken maar de **skandha's zijn niet het zelf**: ten diepste is de mens niet zijn lichaam, gedachten of gevoelens het brahmanisme stelde dat **aatman** het ware zelf is, Boeddha liet het al dan niet bestaan ervan in het midden

sommige theravada-scholen gaan verder en stellen dat er **geen zelf** bestaat, alleen maar de 5 *skandha's* achter de vergankelijke componenten bestaat er geen ware aard / diepste ik / zelf / subject ²⁶

Milinda Panha (vragen van Milinda) is een text van de 1e of 2e eeuw v.Chr., opgenomen alleen in de Birmese pali-canon het behandelt vragen van Milinda / **Menander I**, koning (160-130 v.Chr.) van Indo-Grieks Bactrië (= Pakistan), aan de mythische figuur **Nagasena** (één van de 18 arhats, vergelijkbaar met de apostelen) Nagasena legt aan koning Milinda uit dat een **wagen** alleen bestaat dankzij de **onderdelen** waaruit het bestaat

"precies zo, koning, bestaat ook voor mij op grond van mijn hoofdhaar en lichaamshaar enz. en op grond van de hersens in mijn schedel en van gestalte-gevoel-waarneming-neigingen-bewustzijn (5 skandha's) de aanduiding, de aanroep, het concept, de manier van uitdrukken, alleen maar de naam Nagasena, maar in absolute zin valt er geen persoon te vinden"

maar als er geen zelf / ik is, **wie of wat reïncarneert** er dan? wie of wat is **drager van het karma**?

de **pudgalavadins** (personalisten) postuleren wél een zelf, dat noch identiek is met de skandha's, noch hiervan verschilt deze 'oplossing' biedt geen duidelijkheid en wordt door bijna alle boeddhistische scholen bekritiseerd

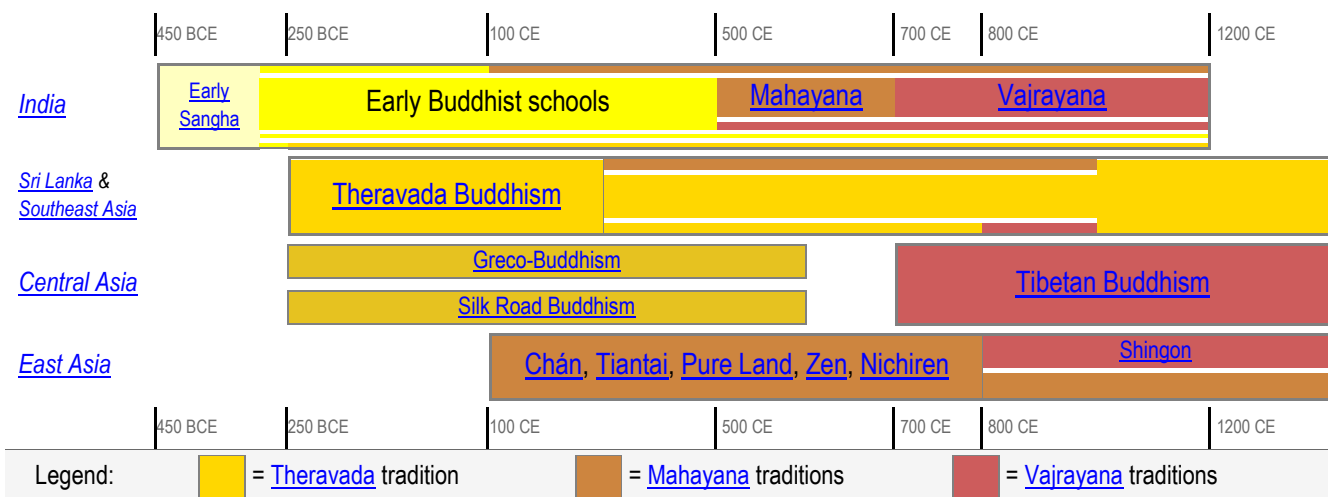
maar ontologische speculaties over de aard van 'het zelf' zijn niet het belangrijkste in het *theravada* (leer van de ouden) centraal staat meditatie: hij die zich ontdoet van illusies / onzuiverheden, overstijgt *samsara* en gaat op in *nirvana* deze verlichte nobele / heilige heet **arhat / arahant**

in het theravada ben je dus ofwel in de leer (en reïncarneert), of verlichte **arhat** (en reïncarneert niet meer) het **pari-nirvana** = het nirvana dat de *arhat* bereikt na de dood

ondanks boeddha's verwerping van het kaste-systeem was het vroege boeddhisme (volgens het *mahayana*) elitair: upper-class jongelingen die zich **terugtrokken** in kloosters om zich te scholen in het pad naar verlossing Boeddha (Siddharta) werd daarbij gezien (bijna aanbeden) als een **verlosser** van de mensheid de oorspronkelijke leer (en interpretaties) daarvan (de **tripitaka**) stond centraal (vrij dogmatisch dus) de monniken waren een soort discipelen die zich strikt aan de leer dienden te houden doel was om **arhat** (noble / nirvana-waardig) te worden ('te slagen voor je 8-voudig-pad-tentamen') **meditatie** was/is hierin de belangrijkste bezigheid (wat **veel tijd** in beslag neemt, dat alleen een **monnik** heeft) dit was in zekere zin een **individuele** aangelegenheid: **persoonlijke verlossing**, geen wereld-verlossing het **theravada** (leer van de ouden) is daarom later het **hinayana** (kleine / mindere voertuig) boeddhisme gaan heten

deze visie werd door de aanhangers van het **mahayana**-boeddhisme niet gedeeld (China, Japan, Korea) het **mahayana** ontwikkelde zich tussen 200 voor en 200 na Chr. uit het *theravada*-boeddhisme in deze periode ontstaan ook de **prajna-paramita sutra's** (hoogste deugd / perfectie / transcendente wijsheid) deze vormen de **basis-texten van mahayana** (o.a: de *lotus-sutra*, de *hart-sutra*, de *diamand-sutra*) kern-idee: **alle entiteiten zijn mentale constructen, in werkelijkheid bestaan er geen dingen, slechts leegte**

Timeline: Development and propagation of Buddhist traditions (ca. 450 BCE – ca. 1300 CE)

enkele verschillen tussen *mahayana* en *theravada*:

- o.a. de **rationalistische** inslag van *theravada*-boeddhisme werd bekritiseerd door het *mahayana* in het *mahayana*-boeddhisme is meer ruimte voor **devotie** en **mystieke ervaring** dan in het *theravada* de invloed van **leken** en de **religieuze beleving** is in deze stroming groter
bijv. de belangrijkste *mahayana* teksten zijn de de ***prajnaparamita sutra's*** (vanaf 1e eeuw v.Chr.) deze zouden door Boeddha zelf zijn verkondigd, maar werden in het slangenpaleis opgeborgen, omdat ze te moeilijk waren om destijds begrepen te worden
Nagarjuna had les van de nagas (slangen in de onderwereld) , waarna hij de sutra's mee naar boven nam
- de historische boeddha (Siddharta) is **geen half-god**, maar een **rol-model** die de **boeddha-natuur** uitdraagt er waren vele boeddha's voor Siddharta en vele na hem, en er zullen nog vele volgen
de boeddha-natuur hangt nauw samen met het idee van **(inter)-afhankelijk ontstaan / brahman**:
het verwijst naar datgene wat **aanwezig is in alles, waaruit en waardoor alles bestaat, maar niet te duiden is** ***sunyata*** (= leegheid / aldus-heid) is datgene wat er (niet) is buiten de boeddha-natuur, alsook boeddha-natuur
- nirvana is niet alleen weggelegd voor asceten / monniken die zich terugtrekken uit het leven in een klooster ook 'gewone mensen' (**leken**) **kunnen nirvana bereiken**
je hoeft niet voortdurend te mediteren, het gaat om ***dhyana*** (attent / mindfull zijn): stap 7 op het 8-voudige pad bij ***dhyana*** wordt de geest tot bewustzijn gebracht met als doel zich te bevrijden uit *samsara*
Chinese en Japanse verbasteringen van het woord ***dhyana*** tot ***chan*** respectievelijk ***zen***
- compassie (***karuna***) is **belangrijker dan meditatie**: dus niet jezelf terugtrekken in een klooster, uit het leven i.p.v. ***arhat*** is het doel om een ***bodhisattva*** te worden: om de verlichting uit te dragen in het hier en nu (*samsara*)
het gaat de ***bodhisattva*** (verlichtingswezen) **niet om persoonlijke verlossing** uit *samsara* te bereiken
de ***bodhisattva*** bevindt zich als het ware op de scheidslijn **tussen *samsara* en nirvana**
hij is als een **brug voor andere wezens** om ook los te komen van *samsara* / om nirvana te bereiken
hoe wordt je een bodhisattva? door je zo te gedragen / op te stellen; dus door te doen!
een ***bodhisattva*** is dus **geen monnik of heilige, maar een rol-model**, iemand die inspireert tot onthechting

in de ogen van de *mahayana*-aanhangers was de *theravada*-leer **elitair** (voor monniken) en **individualistisch**
vandaar de neerbuigende naam ***hinayana*** = **kleine / mindere voertuig**:

- mindere voertuig / pad omdat het **inferieur is aan het *mahayana*** (grote voertuig / pad)
 - kleine voertuig omdat het gericht is op **persoonlijke verlichting**, en dus egoïstisch en niet solidair
- kortom: *theravada* / *hinayana* = elitair / puriteins / individualistisch; *mahayana* = volks / barok / altruïstisch

de *bodhisattva*

tegenover de ***arhat***, die naar persoonlijke verlichting streeft, plaatst het *mahayana* een nieuw ideaal: de ***bodhisattva***
de ***bodhisattva*** is niet alleen **verlicht**, hij is ook **verlichtend** (voor anderen, als een rol-model)

dit verlichtingswezen heeft **gezworen om nirvana niet binnen te gaan voordat alle levende wezens bevrijd zijn**
hij blijft vrijwillig meedraaien in het rad van wedergeboorte en zal zich niet van andermans leed distantiëren
de *bodhisattva* is volstrekt **altruïstisch** en vindt zijn hoogste geluk in het helpen van de lijdende medescheepselen
hiertoe moet hij een aantal **deugden** ontwikkelen: **wijsheid** en **mededogen** zijn daarvan de belangrijkste

6 kenmerken van een *bodhisattva*:

- 1] vrijgevig
- 2] onberispelijk in gedrag
- 3] anticipeert / is geduldig / volhardend
- 4] inspirerend / charismatisch / stralend
- 5] mediteert
- 6] is wijs: erkent en ervaart de *boeddha-natuur* in alles

"Ik zou een onuitputtelijke schat willen zijn voor de behoeftigen en hen willen bijstaan met allerlei vormen van hulpverlening. Ik doe afstand van mijn levens, van mijn bezittingen, al het goede dat ik vroeger verworven heb, op het ogenblik verkrijg of in de toekomst zal verkrijgen, zonder enige spijt, omwille van het welzijn van allen. Het nirvana betekent: afstand doen van alles. En het is het nirvana waarop mijn geest zich richt. Als ik afstand moet doen van alles, dan kan ik het best alles aan de levende wezens schenken. Mijzelf, mijn eigen lichaam, dat door mijn eigen toedoen ongelukkig is gemaakt, geef ik aan alle levende wezens." (Shantideva, ± 685-763)

naast kritiek op het **arhat**-ideaal, had het *mahayana* **andere bezwaren tegen de hinayana**-filosofie deze komen vooral tot uitdrukking in **Nagarjuna's leer van de 'leegte' (shunyata)**

Nagarjuna (± 150-250 n.Chr.) wordt beschouwd als voornaamste representant van het *mahayana* na eeuwen van discussies over interpretatie en grondslagen van het boeddhisme wil hij het dogmatisme voorbij Nagarjuna wil **terug naar de praktische kant** van boeddhisme: **compassie** hij was grondlegger van de *madhyamaka*-school (= **school van de midden-weg**) hij eist de term '**het midden**' exclusief voor zijn eigen filosofische school op om het *hinayana* te corrigeren zijn hoofdwerk: **Mula-madhyamaka-karika** ('basisverzen van de leer van het midden') verwijst naar Boeddha's 1^e preek: tussen ascese (verloochening van het aardse bestaan) en hedonisme (opgaan in het aardse bestaan) het werk is moeilijk leesbaar en veronderstelt veel voorkennis van het boeddhisme en debatten uit Nagarjuna's tijd om leken tegemoet te komen schreef een leerling (**Candrakirti**) een commentaar met als titel "**heldere woorden**"

Nagarjuna's centrale idee is dat **de realiteit een niet te bevatten mysterie is** alle **concepten schieten tekort**: in plaats van te verhelderen, **verhullen** ze alleen maar de mens wil dit onvatbare karakter van de realiteit niet onder ogen zien, omdat dit tot **angst** en **onzekerheid** leidt daarom klampt hij zich vast aan zijn **concepten** en is hij voortdurend bezig met **benoemen** en **categoriseren** ²⁷ dit is een menselijke neiging, waaraan ook hinduïstisten en hinayana-boeddhisten zich schuldig maken: m.n. in hun theorieën over *dharm*(s) hoewel de mens zich door deze **ordeningsdrang zekerheid** wil verschaffen, heeft dit een averechts effect door het **hechten aan ideeën en concepten**, sluit de mens zichzelf op in een onjuiste visie op de werkelijkheid zo blijft hij **verstrikt in zijn eigen begeerten en fixaties**, met als gevolg dat hij in **samsara** blijft ronddraaien om hieraan een einde te maken, is het noodzakelijk dat de mens **alle concepten over de realiteit radicaal opgeeft** ²⁸

in de '**basisverzen van de leer van het midden**' neemt hij zowel het boeddhisme als hinduïsme op de korrel de hinduïstische concepten 'zelf' en 'God' (Ishvara) zijn onhoudbaar, want: ze verwijzen naar op zichzelf bestaande, eeuwige concepten die nergens in de realiteit worden aangetroffen **Nagarjuna stelt dat niets in de realiteit een vaste, eeuwige kern heeft** het hinduïstische 'zelf' is een hol begrip: het is slechts een **constructie** die op de realiteit wordt **geprojecteerd** het komt er op aan om dit '**provisorische**' / **voorwaardelijke van alle ideeën te beseffen** zo zuivert de mens zijn visie en verwerft hij **direct, niet door het denken gehinderd contact met de werkelijkheid** niet alleen de hinduïstische concepten, ook de noties van het *hinayana*-boeddhisme zijn volgens hem leeg het idee van de **5 skandha's** volgens hem net zo problematisch als het idee van het zelf: het zijn niet meer dan bedenkzels van de menselijke geest om de werkelijkheid te ordenen

Nagarjuna toont de **onhoudbaarheid van alle concepten** op een logische manier aan daarbij maakt hij veelvuldig gebruik van de *reductio ad absurdum* een belangrijk hinayana-concept dat Nagarjuna bekritiseert is **causaliteit** (vgl: David Hume) causaliteit verwijst niet naar in de werkelijkheid aanwijsbare oorzaak-gevolg relaties; **causaliteit is een manier van denken om orde te scheppen in de chaotische verzameling zintuiglijke indrukken** drogreden: "*post hoc, ergo propter hoc*" ('erna, dus erdoor!')

maar ook heeft hij kritiek op de *nyaya*-school, die gelooft in **logica** als fundament voor ware kennis **nyaya** is een van de 6 **astika** scholen (*darshana's*) van het hinduïsme (die zich baseren op de veda's), en is gebaseerd op een **stelsel van logica** dat door veel andere Indiase scholen werd overgenomen; een **systematische procedure voor het denken om tot ware kennis te komen** (vgl. analytische filosofie)

Nagarjuna laat zien hoe **alle theorie-vorming contradictoir** is (zichzelf tegenspreekt)
wat is kennis? wat is bewijs? alle **legitimatie verwijst naar andere legitimatie**; een oneindige regressie
catuskoti = 4-voudige ontkenning (vgl. Gorgias' sofisme / Derrida's deconstructivisme)

ook richt Nagarjuna zijn pijlen op basale filosofische noties als '**zijn**' en '**niet-zijn**'
alle entiteiten, inclusief het zelf, zijn **conceptuele constructen, geen werkelijk bestaande entiteiten**
alles is voortdurend verwickeld in een **proces van ontstaan en vergaan**, entiteiten bestaan niet
en dat geldt ook voor de door de hinayana-boeddhisten gepostuleerde **dharmas**:
volgens het boeddhisme is het **zelf** een mentale toestand / **configuratie** van energie op **dit moment**; nu
dus op een **volgend moment** ben **ik** (en ieder ander, en al het andere) **niet meer dezelfde** (vgl. Cratylus)
dat **wat constant blijft is de keten van oorzaak en gevolg** die alle momenten en configuraties aanéén rijgt
vgl. **film** is een illusie, er zijn alleen **frames: motion pictures** (Eadweard Muybridge)
het woord dat het boeddhisme gebruikt voor de **configuraties op één moment** (frames) is **dharmas** ²⁹
alles wat we beschouwen als duurzame entiteit is een illusie; alles is een **opeenvolging van dharmas**
in westerse termen: het boeddhistische **dharmas**-concept is **fenomenologisch**
de werkelijkheid is zoals die zich in de directe ervaring voor doet (**stream of consciousness**)
ideeën / oordelen over de werkelijkheid daar achter (**substanties**) zijn speculatie en illusie
wij **verdinglijken** echter de realiteit (= **reïficatie**), en ons taal-gebruik 'helpt' ons hierbij: "*de foto*" ³⁰

Nagarjuna ontkent behalve het bestaan van een ziel of het zelf, ook de **dharmas** en **skandhas**
Nagarjuna doet geen uitspraken over hoe de werkelijkheid in elkaar steekt, doet niet aan dogmatiek
wat hij er tegenover stelt: **sunyata** = **onbepaaldheid, openheid, leegte, vrij van determinatie**

we kunnen de werkelijkheid alleen duiden als **tathata / dharmata = aldus-heid / zo-heid**
alles ontstaat in **wederzijdse afhankelijkheid (contingent)**, niets bestaat op zichzelf, heeft een kern noch essentie
de essentie van de steeds veranderende werkelijkheid is onveranderlijk: **sunyata** / de **boedha-natuur**
pratityasamutpada & **sunyata** (leegte / aldus-heid) is iets waar we niets over kunnen zeggen
dit voorkomt gestechel over precieze definities / interpretaties: er valt namelijk niets over te zeggen
leegte is voor Nagarjuna dus **geen metafysisch begrip**, niet een 'hogere dimensie' die men kan bereiken
zijn begrip van leegte is een **metafoor**; het dekt de lading niet, maar geeft een idee van het **afwezige**
het is een metafoor voor de **onbepaaldheid van alles** (+ het inzicht daarin + acceptatie daarvan
dus i.p.v. een onto-'theologie' pleit hij voor een **negatieve** 'theologie'
"alles is mogelijk voor hem, voor wie de leegte mogelijk is; niets is mogelijk voor wie de leegte niet mogelijk is"

zowel hindoes als boeddhisten brandmerkten Nagarjuna als een **nihilist**;
ze interpreteerden zijn begrip leegte **letterlijk**: volgens hen ontkende Nagarjuna het bestaan van de wereld
leegte houdt voor Nagarjuna niet in dat er niets bestaat, maar dat **niets een 'eigen bestaan' heeft**
er bestaan **geen 'dingen'** die **onveranderlijk** en **niet-contingent** (van niets afhankelijk) zijn
alles is van elkaar afhankelijk voor hun bestaan: "*het ontstaan-in-afhankelijkheid noemen wij leegte*"

de dubbele waarheid

in het dagelijks leven, denken en spreken gaat de mens er echter wel vanuit dat er entiteiten zijn,
d.w.z. dingen of fenomenen met een **identiteit**, een **bepaaldheid**, een **essentie** (*ik ben ik, jij ben jij, dat is dat*)
door dit **objectiverende, reïficerende** (verdinglijkende) denken ³¹ houdt de mens zichzelf gevangen in **samsara**
betekent dit dat we al het denken en spreken over de werkelijkheid op moeten geven, omdat het zinloos is?

Nagarjuna baseert zich op de Boeddha, die **2 waarheidsniveau's** hanteert:
de pragmatische / **conventionele** (taal / cultuur) en de **ultieme** (transcendentiaal / theoretisch / filosofisch)
de conventionele waarheid is het niveau van het dagelijks leven: de mens gebruikt **ideeën en concepten**,
en gelooft dat deze **verwijzen** naar iets **concreets** in de werkelijkheid
deze waarheid dient een praktisch doel: de **wereld vereenvoudigen** en **communiceerbaar** maken (taal-spel)

maar als je door deze **illuioere** werkelijkheid (die gesuggereerd wordt door ons taalgebruik) heen prikt, kom je in aanraking met **sunyata** ("leegte"); maar dat is **niet het niets**...

al het menselijk spreken en denken is een poging om iets te duiden dat zich **princiepelijk aan alle duiding onttrekt** **sunyata** is een inzicht in de **oneindige complexiteit en dynamiek** van de werkelijkheid, voorbij woorden en ideeën je blijft dus niet achter met niets, 'met lege handen', maar met de **volheid van het bestaan**

wie verlicht wil worden, dient niet alleen afstand te doen van zijn begeerte, maar ook van het **conceptuele denken** ³² zo komt de mens **los** van zijn **gehechtheden** en fixaties; hij staat volkomen **open** en **alert** in de werkelijkheid de ultieme waarheid houdt dus in dat je de fundamentele **ontoereikendheid of leegte van alle concepten** inziet

"zonder tot de uiteindelijke betekenis te komen, wordt het nirvana niet bereikt"

maar de conventionele en de ultieme waarheid zijn volgens Nagarjuna wel van elkaar afhankelijk omdat de **ultieme waarheid onuitsprekelijk** is, kan hij alleen aangeduid worden **via conventie: taal / concepten**

"zonder te steunen op het gangbare gebruik wordt de uiteindelijke betekenis niet onderricht"

het taalgebruik van de boeddhistische filosofie is onontbeerlijk om het hoogste inzicht te verwerven, maar: we moeten de theorieën die ons op weg helpen naar de verlichting niet met de bevrijding zelf vereenzelvigen

"verwar de vinger die naar de maan wijst niet met de maan zelf!"

de maan symboliseert verlichting, de vinger die wijst naar de maan symboliseert taal / woorden / concepten inzicht in de absolute waarheid (de maan) komt via de relatieve waarheid (de vinger - vgl: Wittgenstein's ladder) oftewel: **nirvana komt via samsara**, verlichting bereik je door in het hier & nu te leven, en je niet af te zonderen

onscheidbaarheid van nirvana en samsara

samsara = nirvana; of beter: **inzicht** in de werkelijkheid van samsara **is nirvana**

er is geen onderscheid: het zijn slechts twee manieren om de ene, onvatbare werkelijkheid aan te duiden samsara is de wijze waarop **alles samenhangt middels oorzaak en gevolg**; dat inzien is al verlichting alsof samsara een **theater-voorstelling** is, en je wordt in de gelegenheid gesteld om **achter de schermen** te kijken met dat inzicht ben je deels al verlost van het meedraaien in de vicieuze cirkel,

omdat je er **geen blind slachtoffer** meer van bent, maar **bewust deel van uitmaakt**

vgl: dat je ineens begrijpt **hoe een illusionist een goocheltruc uitvoert**: je bent **bevrijd van de illusie** maar het is de **angst voor de leegte / onttovering / het niets / de vormloosheid** die ons van dit inzicht weerhoudt m.a.w: wij zijn **verslaaft aan samsara**, aan bevrediging van illuioere behoeften, daarom willen we de **leegte vullen**

samsara leidt dus niet intrinsiek tot lijden, maar juist de wijze waarop wij in het leven staan

er is geen hogere werkelijkheid, er is alleen het **hier en nu**, dat wat zich in al z'n facetten aandient maar door ons blinde, kortzichtige, egocentrische, **impulsieve en compulsieve streven** missen we de point, en dragen daardoor bij aan het **in stand houden van negatieve patronen** die leed veroorzaken

i.p.v. het leven te zien als de **volheid** die het is, laten we ons meeslepen door kleingeestige **beslommingen**

er is geen externe werkelijkheid die ons bedreigt, dwingt, uitdaagt, tegenzit, en opzadelt met problemen

wij maken onszelf tot slachtoffer door niet te erkennen dat wij er zelf deel van uitmaken, deel aan hebben

zodra je inziet wat jouw connectie is met de fenomenen sta je er ook niet meer buiten / boven / tegenover

Nagarjuna bekritiseert de scholen die **nirvana** als een **hogere realiteit** beschouwden:

veel hinduïstische scholen (bijv. *samkhya*) menen dat **samsara** het **bewustzijn vervuilt**, weg houdt van *nirvana* en ook het *theravada*-boeddhisme neigt naar **verontachtzaming** van het alledaagse **leven** (monniken-leven)

Boeddha sprak over het 'ongeborene', Nagarjuna duidt het mysterie van de realiteit aan in **ontkennende termen** wel stelt hij dat het nirvana een vredige toestand is, waarin de mens bevrijd is van zijn gehechtheden

"alle waarnemingen komen tot rust, er is het heilzame tot rust komen van de veelheid"

na zijn dood werd Nagarjuna's leer populair in het *mahayana*-boeddhisme in en buiten India (China, Korea)

ook het Tibetaans boeddhisme en zen-boeddhisme zijn schatplichtig aan zijn leer

het *mahayana* verspreidde zich vanaf de 1e & 2e eeuw n.Chr. in China en vervolgens geheel Zuid-Oost Azië

naast *hinayana* en *mahayana* is er nog *vajrayana*-boeddhisme (ook wel tantrisch of esoterisch boeddhisme) andere namen als '*diamanten voertuig*' en '*de geheime weg*' benadrukken het esoterische karakter *vajrayana* ontstond rond de 4^e eeuw in India, en verspreidde zich naar China en Japan Tibetaans en Nepalees boeddhisme, en de Japanse *shingon*, *tendai*, en *shugendo* scholen zijn esoterisch ook sommige Chinese *mahayana*-scholen: *tiantai* (=de lotus-school) en *zuiverland*-boeddhisme

¹ oud-Saksisch: witan, oud-Engels: wit, oud-Noors: vita, Latijn: videre, Grieks: (w)eidenai, Slavisch: vede, Sanskriet: veda

² de brahmaanse cultuurtaal, dat eenzelfde status had als het latijn in de middeleeuwen hier

³ *Rig-veda* 10.129 - (*de verbeelding van het denken*; p. 63)

⁴ vertaald in het Latijn door Anquetil Dupéron; 1731-1805

⁵ de *upanishaden* worden meestal niet beschouwd als gehoorde / geopenbaarde waarheden (sruti), maar als teksten die de essentie van de vedische wijsheid ontrafelen (kritische reflexie) aanvankelijk werden de *upanishaden* doorgegeven via mondelinge traditie, dus *smṛti* (= herinnerd) soms worden de *aranyaka*'s, *brahmana*'s en *upanishaden* aangemerkt als *shruti* soms wordt de *mahabharata* beschouwd als *shruti*; daarom soms de 5^e veda genoemd soms wordt de *bhagavad gita* (een hoofdstuk binnen de *mahabharata*) afzonderlijk de status van *shruti* gegeven de *upanishaden* worden ook wel gezien als een selectie uit de *brahmana*'s (specifiek daaruit de *aranyaka*'s) de voornaamste *upanishaden* zijn die, welke Sankaracarya (788-820) uitkoos om van commentaar te voorzien; *Iśa*, *Kena*, *Kātha*, *Prasna*, *Mundaka*, *Mandukya*, *Taittiriya*, *Aitareya*, *Chandogya* en *Bṛhadaranyaka* volgens sommige geleerden schreef Sankara ook een commentaar op een 11^e *upanishad*: de *Svetasvatara* in zijn commentaar op de *brahma-sutra* noemt hij nog 4 andere: *Kaushitaki*, *Jabala*, *Mahanarayana* en *Paingala*

⁶ in de *upanishaden* is ware kennis niet meer voorbehouden aan de *brahmanen*: elke *asceet* kan verlichting bereiken

⁷ *vedānta* = *veda-anta* = einde / laatste deel / doel / betekenis van de *veda*'s

⁸ voorbeeld: de *arthashastra* (auteur: Kautilya) wordt wel vergeleken met Machiavelli's 'il principe'

⁹ het latere kaste-systeem is vergelijkbaar met onze beroeps-achternamen uit feodale tijden

¹⁰ sommige interpretaties / aspecten van het *karma*-begrip zijn minder religieus van toon: *karma* = de gevolgen van je handelen / gedrag op je eigen in-de-wereld-zijn vgl. "*wie goed doet, goed ontmoet*" / "*wie zaait zal oogsten*" / "*zoals de waard is vertrouwd hij zijn gasten*" slecht *karma* = hechting aan wereldlijke beslommeringen, slechte patronen, frustraties, verknoopteden goed *karma* = reflexiviteit, inzicht, kansen zien en benutten, elk moment als een nieuw begin kunnen zien de *karma*-leer zo opgevat lijkt een vorm van cognitieve gedrags-therapie *avant-la-lettre*

¹¹ vgl: de noties harmonie / evenwicht in het Griekse denken, deze hebben vaak een morele dimensie: "*waaruit de bestaande dingen hun geboorte hebben, daarin vinden ze ook hun ondergang, zoals het hoort; ze geven elkaar immers recht en boete voor het onrecht, overeenkomstig de verordening van de tijd*" (Anaximander; 611-546 v.Chr.)

¹² *māya* = de sluier van illusies die de wereld / waarneembare werkelijkheid vormen de stam: *mā* = vormen of bouwen, dus ook manifesteren; *māya* is een vorm / manifestatie van *brahman* *māya* is dus niet niet-bestaand, noch slecht (want een manifestatie van *brahman*), maar wel illusoir want *māya* is niet de ware werkelijkheid, maar de fenomenale werkelijkheid (zoals deze ons toeschijnt) we moeten leren voorbij *māya* te kijken, en het ware (*brahman*) in alles herkennen, inclusief in onszelf

¹³ komt voort uit de mythe dat de mens pas het dodenrijk binnen mag na beantwoording van vragen aan de maan

¹⁴ moet niet worden verward met *brahma*, god van de schepping, en één van de *trimurti* (3-eenheid) de andere 2 zijn: *Vishnu* (de onderhouder) en *Shiva* (de vernietiger / transformeerder) wordt wel vergeleken met de christelijke 3-eenheid: vader (schepper) - zoon (woord) - heilige geest (openbaring)

-
- ¹⁵ vgl. de negatieve theologie uit de westerse middeleeuwen (Meister Eckhart:1260-1328)
brahman wordt wel aangeduid / geïdentificeerd met de goddelijke klank *ohm* (en *ohm* weer met *Ganesh*)
- ¹⁶ ook in het Hebreeuws en oud-Grieks suggereert de taal een verband tussen adem en ziel / leven
voor Anaximenes was *pneuma* equivalent met *aer*, en het fundament van de natuurlijke werkelijkheid
in *Genesis 2:7* blies god lucht / adem (*neshemah*) in de stoffelijke Adam, en zo kreeg hij een ziel (*nephesh*)
- ¹⁷ vgl. een vlot: noodzakelijk om de overkant te bereiken, maar eenmaal aan de overkant kun je het vlot vergeten
(Wittgenstein vergeleek zijn Tractatus met een ladder die, eenmaal boven, weggeschopt kon worden)
- ¹⁸ het tegenovergestelde van het calvinistisch-liberalistische motto: "als iedereen voor zichzelf zorgt hoeft niemand voor een ander te zorgen"
- ¹⁹ een geschrift dat deel uitmaakt van khuddaka-nikaya (uitspraken van de Boeddha), dat deel uitmaakt van de sutra-pitaka,
dat deel uitmaakt van de tripitaka (de 3 manden; de Pali-canon)
- ²⁰ vgl. Alfred Korzybski / Gregory Bateson: "*the map is not the territory*"
- ²¹ vgl. de transcendentale eenheid van de apperceptie van het zelf bij Kant
- ²² vgl. hoe misbruikte kinderen hetzelfde pad volgen wanneer zij later zelf kinderen hebben
hoe mishandelde vrouwen keer op keer een relatie aan kunnen gaan met een nieuwe foute partner
- ²³ vgl. behaviourisme: de cyclus van stimulus en respons laat geen ruimte voor vrijheid of verlossing
- ²⁴ vgl. Kant's transcendentiaal idealisme: de mens is niet gebonden aan de natuurwetten, hij heeft de morele wet
- ²⁵ vgl. de 4 samhitas die de veda(s) vormen
- ²⁶ vgl. het reductionisme van Daniel Dennett
- ²⁷ beat-schrijver W.S. Burroughs: "*Silence is only frightening to people who are compulsively verbalizing*"
- ²⁸ Steven C. Hayes & Spencer Smith : *Uit je hoofd in het leven; over mindfulness & Acceptatie en Commitment Therapie (ACT)*
Het boek leidt je door de stappen van de *Acceptatie en Commitment Therapie (ACT)*, waardoor je psychische flexibiliteit vergroot wordt.
Daardoor kun je beter omgaan met de 'moeilijkheden van het leven'. Er wordt je allereerst helder gemaakt dat, anders dan bij de gelukkige,
succesvolle mensen in commercials, het 'lijden' onlosmakelijk bij het leven hoort. We zijn daarbij geneigd om deze problemen en de
gevolgen daarvan uit de weg te gaan. We kijken de andere kant op, zwijgen het dood of ontkennen het. Dit vermijden helpt weliswaar op de
korte termijn, maar brengt je uiteindelijk steeds verder van huis. Via ACT leer je los te laten en je problemen te accepteren door het besef
dat je gedachten, maar gedachten zijn. Je leert naar je gedachten te kijken in plaats van uit je gedachten. Je leert als het ware zien dat je een
gele zonnebril op hebt en krijgt daardoor in de gaten dat de werkelijkheid er toch anders uit ziet. Hierdoor kun je ook anders naar jezelf gaan
kijken. Je zelfbeeld verandert. Vervolgens moet je bereidheid ontwikkelen om de moeilijkheden onder ogen te zien, te doorvoelen en zonder
garantie voor succes aan te gaan. Want accepteren betekent niet apathie of je er bij neerleggen. In het begin kan het ongemak en verdriet
zelfs versterkt worden. Dus je moet aan de slag zonder voorwaarden, zonder voorbehoud maar vooral zonder zelfbedrog. Je leert je niet
beter te voelen, maar je leert beter voelen. Met het nadenken over je waarden (niet je doelen) krijg je inzicht in wie je wilt zijn en in welke
richting je je wilt ontwikkelen. Het zetten van de nodige concrete stappen mag dan natuurlijk niet uitblijven, want ACT draait uiteindelijk altijd
om actie. Dat vraagt vaak veel moed, al moet je natuurlijk realistisch blijven. Je leven wordt uiteindelijk niet eenvoudiger, niet zonder
problemen, maar wel dynamischer en waardevoller. Mede omdat ACT is gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek krijgt ACT in de
professionele reguliere geestelijke gezondheidszorg en in de coachingswereld steeds meer ingang.
- ²⁹ in het brahmanisme verwijst *dharma* vooral naar de wetten die ten grondslag liggen aan de samenleving,
en dat wordt geprojecteerd op de werking van het universum
in het boeddhisme wordt *dharma* meer gebruikt als logos: de natuurwet / logica van oorzaak en gevolg,
zowel voor de kosmos (natuur) als de menselijke werkelijkheid (psyche, samenleving)
- ³⁰ vgl. een foto: is de foto in je vakantie-album dezelfde als die toen je de foto maakte tijdens je vakantie?
nee! toen je de foto maakte was het nog geen foto, maar een situatie in een context
het laten zien van de foto aan vrienden en familie is een andere situatie / context
'de foto' zelf, als ding, als foto, bestaat niet; alleen de waarneming / interpretatie ervan, en die verschilt per situatie
- ³¹ dit is ook een thema in de westerse filosofie: van Herakleitos / Cratylus tot Heidegger / Adorno / Derrida
- ³² vgl. de negatieve (*apophatische*) theologie:
John Scotus Eriugena (815-877): "*Wij weten niet wat God is. God weet zelf niet wat hij is want hij is niet iets (geen zelf).
Strikt genomen bestaat God niet; hij stijgt boven het bestaan uit*"
Meister Eckhart (1260-1327): er kan niet gesproken worden over het "zijn" van God, "*hij is een zijn en niet-zijn,
dat uitstijgt boven het zijn*" [...] "*de Afgrond van het Niets, het verborgen duister dat onbekend is en nooit bekend zal worden*"
[...] "*Boven het verstand, dat zoekt, is nog een ander verstand, dat niet meer zoekt*" [...] "*de gelaten mens is zoon van God*"